

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra etnológie a etnomuzikológie

Spomienkové rozprávanie – August '68

Záverečná práca bakalárskeho štúdia

Dátum odovzdania : 15. apríl 2011

Autor : Martina Maťašková

Konzultant : Mgr. Petra Klobušická, PhD.

Stupeň kvalifikácie : Bakalár

Nitra, 2011

Čestné prehlásenie

Čestne prehlasujem, že na bakalárskej práci som práci som pracovala samostatne na základe vlastných teoretických a praktických poznatkov, konzultácií a štúdia odbornej literatúry, ktorej úplný prehľad je uvedený v zozname použitej literatúry.

V Nitre :

.....

Pod'akovanie

Ďakujem Mgr. Petre Klobušickej, PhD. za cenné rady, pripomienky a odborné konzultácie, ktoré mi poskytovala počas spracovania bakalárskej práce a všetkým, ktorí mi akýmkoľvek spôsobom pomohli pri jej písaní.

Abstrakt

MAŤAŠKOVÁ, Martina : Spomienkové rozprávanie – August '68. [Bakalárska práca]. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta; Katedra etnológie a etnomuzikológie. Školiteľ : Mgr. Petra Klobušická, PhD. Stupeň : Bakalársky. Nitra : FF UKF, 2011, 53 s. + CD Prílohy k bakalárskej práci.

Práca sa zaoberá jednou z kapitol dejín Československa – Pražskou jarou. Hlavným cieľom bolo získať na základe naratívnych výpovedí informátorov živý obraz o subjektívnom prežívaní okamihu okupácie, nasledujúcich dní ako aj dojmach zo spoločensko – politických zmien posledných mesiacov. Celá práca je koncipovaná v dvoch líniách – teoretickej a praktickej. Teoretická spočíva v štúdiu a analýze odbornej literatúry, praktická časť zahŕňa samotný výskum a jeho následný rozbor. Ťažiskovou pre mňa bola výskumná metóda *oral history*, určená aj na zaznamenávanie životných príbehov (v tomto prípade sa jedná o jeden úsek v živote človeka) či osobných postojov k historickým udalostiam. Výskum prebiehal v období od septembra 2010 po marec 2011 v krajských mestách štyroch západoslovenských krajov - Bratislava, Nitra, Trenčín a Trnava.

Kľúčové slová : Pražská jar, Československo, Varšavský pakt, oral history, spomienkové rozprávanie

Abstract

MAŤAŠKOVÁ, Martina : Reminiscences – August '68. [Bachelor degree thesis]. Constantine the Philosopher University in Nitra. Faculty of Arts; Department of Ethnology and Ethnomusicology. Adviser : Mgr. Petra Klobušická, PhD. Degree : Bachelor. Nitra : FF UKF, 2011, 53 p. + CD Attachment of Thesis

My thesis focuses on one chapter from the history of Czechoslovakia – the Prague Spring. The goal was to get a panorama of subjective experience of the moment of the occupation, the following days as well as impressions of previous social and political changes based on narrative testimonies of informants. Whole work is drafted in two perspectives – theoretical and practical. The theoretical perspective is based on studying and analyzing the specialized literature, the practical one consists of the research and its analysis. Central method was *oral history*, determined also for recording life stories (in this case I deal with practically one segment of a human life) as well as personal attitudes towards certain historical events. The research took its place in period from September 2010 to March 2011 in regional cities of four western Slovak regions – Bratislava, Nitra, Trenčín, Trnava.

Key words: Prague spring, Czechoslovakia, Warsaw Pact, oral history, reminiscences

Obsah

Úvod	7
1 Cieľ a metodika práce	9
2 Charakteristika spoločenských a historických okolností do r.1968	12
2.1 Spoločensko – historické dianie v Československu v roku 1968 – Pražská jar 19	
3 Poznámky k terminológii	31
3.1 Terminológia ku kapitole Charakteristika spoločensko – historických okolností do r.1968 a Spoločensko - historické dianie v Československu v r.1968	32
4 Prehľad záujmu o danú problematiku	35
5 Analýza terénneho výskumu	37
5.1 Spomienky na prvý okamih uvedomenia si okupácie a nasledujúce dianie	37
5.2 Situácia v nasledujúcich dňoch, mesiacoch	42
5.3 Situácia pred augustom	45
5.4 Ostatné	46
6 Záver	48
Zoznam informátorov	50
Zoznam použitej literatúry	51
Internetové odkazy	53

Úvod

Obdobie socializmu, udalosti rokov 1948, 1968 či až 1989, okupácia i následná normalizácia sú podľa mojej mienky témy veľmi zaujímavé a ako objekt výskumu zatiaľ ešte stále nevyčerpané, a to je aj jeden z dôvodov, prečo som sa rozhodla o tom napísať svoju bakalársku prácu, konkrétne zameranú na spomienkové rozprávanie ohľadom okupácie ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy z dní 20. – 21. august 1968.

Mne samotnej siaha pamäť ohľadom tejto „kauzy“ do roka 2005, v denníku SME vyšla výzva ľuďom, ktorí túto okupáciu zažili, aby spísali svoje zážitky, svoje spomienky a tie boli následne uverejnené. To som ale mala asi 15 rokov a čo som si v novinách prečítala, to som pomaly vypúšťala z hlavy. Po pár rokoch, na strednej škole som sa toto dejepisné učivo o snahe zmeniť spoločnosť, o snahe žiť socializmus s ľudskou tvárou učila na maturitu a práve túto otázku si aj vytiahla. No najviac zo všetkého sa ma dotkla udalosť spred dvoch rokov. V antikvariáte som si kupovala knihu „August 1968 na Slovensku“¹ a keď som ju podávala predavačovi, zamrmlal akoby do vetra : „68-my rok? To som šiel práve do roboty a pri paneláku stáli tanky. Vrátil som sa hore, zobral nôž z kuchyne a šiel do roboty.“ Práve toto zamrmlanie bolo mojou inšpiráciou.

Práca sa delí na časť teoretickú a na časť analytickú. V prvej časti bližšie rozvíjam tému a ciele práce, opisujem metodiku mnou použitú i oblasť a cieľovú skupinu výskumu. Časť analytická je prepojením historických faktov a poznatkov z literatúry so zisteniami v rámci terénneho výskumu, obohatená o výsledky už spomenutej ankety.

Rok 1968 bol turbulentný nielen pre Československo, prakticky po celom svete sa šíril akýsi spontánny duch rebélie a neobmedzil sa dokonca iba na Európu. Protestovalo sa všade – vo Francúzsku, Mexiku, Poľsku i v Spojených štátoch amerických. Dôvody boli rôzne podobne ako rôzne boli

¹ *August 1968 na Slovensku* je knižka základom ktorej bola fotografická výstava po nežnej revolúcii v 89-tom roku v Bratislave.

i situácie v jednotlivých krajinách, no spájal ich pocit odcudzenia sa k režimu a hlboký odpor k autoritárstvu. Kde vládol komunizmus, protestovalo sa proti komunizmu, v kapitalistických krajinách ľudia povstávali proti kapitalizmu.² Konkrétne dôsledky udalostí v tej – ktorej krajine mali síce reálny dopad zväčša len na „domáce“ územie, ohlasy boli však ďaleko širšie. Okupácia ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy, vojskami spojencov bola neoprávnená a západné krajiny jasne vyjadrovali svoje sympatie s našim dianím a nesúhlas s postupom sovietskeho vedenia, ich pomoc bola však len čisto formálna.

² KURLANSKY, 2006 : 15

Cieľ a metodika práce

Cieľom mojej bakalárskej práce je na základe naratívnych výpovedí informátorov získať živý obraz o práve *ich* prežívaní okamihu okupácie, nasledujúcich udalostí ako aj dojmoch zo spoločensko – politických zmien posledných mesiacov. Pred terénnym výskumom som sa tým pádom snažila nevytvárať si nijaké predčasné závery, ktoré by sa mohli premietnuť do môjho vedenia rozhovorov a tým ovplyvniť i výpovede. Ťažiskovou metódou bola „oral history“, čiže orálna história, t.j. „ústne podávaná subjektívneho charakteru – zaznamenávanie životných príbehov, osudov a histórií vybraných jednotlivcov alebo rodín, ktoré obsahuje individuálny zážitok i hodnotiace postoje“³.

Môj výskum bol kvalitatívny, v zásade individuálny, prakticky to boli série krátkodobých výskumov⁴ realizovaných v období od septembra 2010 po marec 2011, výskumnými lokalitami boli krajské mestá štyroch záposlovenských krajov – Bratislava, Nitra, Trenčín a Trnava.

- Bratislava – hlavné mesto Slovenskej republiky, avšak po prijatí ústavy z roku 1960 bola degradovaná na úroveň okresného mesta. Počas obdobia tzv. Pražskej jari sa tu (i na celom Slovensku) re – aktivizoval politický život a v marci prijala SNR zákon o Bratislave ako o hlavnom meste Slovenska. Územie mesta bolo tým pádom vyčlenené ako samostatná krajská jednotka a jeho kompetencie sa posilnili.⁵
- Nitra – mesto historického významu, dnes poľnohospodárske centrum Ponitria, sídlo krajského úradu a vyššieho územného celku. N. vždy bola dôležitou križovatkou ciest, do dnešnej doby má dobré cestné spojenia s najväčšími mestami nielen na Slovensku prostredníctvom autobusovej a nákladnej dopravy,

³ BITUŠIKOVÁ, 2003 : 20

⁴ O metodike terénneho výskumu hovorí ďalej Jaroslav Čukan vo svojej publikácii *Pramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii* (Nitra 1997)

⁵ SÚLE, 2005 : 24

za ktorou však neporovnateľne zaostáva doprava železničná, ktorá zostáva lokálnou železničnou traťou.⁶

- Trenčín – administratívne, hospodárske sídlo, kultúrno – historické centrum stredného Považia. Vďaka svojej výhodnej strategicko – geografickej polohe patrilo od nepamäti k jedným z najvýznamnejších miest na Slovensku. Pôvodne obchodná a mýtna stanica, dnes moderné európske mesto. Jeho najvýznamnejšia modernizácia nastala po druhej svetovej vojne, odkedy sa pracovalo na občianskej a technickej vybavenosti.⁷
- Trnava – prvé kráľovské mesto na Slovensku, povýšené uhorským panovníkom Béloom IV. v r.1238. Do r.1820 cirkevné, kultúrne a sčasti i politické centrum Uhorska. V r.1635 tu kardinál Peter Pázmaň založil univerzitu, ktorá mala pôvodne „vychovávať absolventov pre služby cirkvi a štátu“⁸ (Súle, 2005), hoci jej význam nie je dosiaľ pre národné dejiny úplne docenený.⁹

Vzorku informátorov tvorilo celkovo 19 ľudí, z toho 8 žien a 11 mužov vo veku od 57 do 84 rokov. Informátorov som si vyberala náhodne, jedinou mojou podmienkou bolo, aby v čase okupácie mali minimálne 15 rokov (čiže narodili sa pred rokom 1954), i.e. vyhľadávala som ľudí, ktorí mali tým pádom minimálne 57 rokov. Keďže som ich zväčša oslovovala priamo na ulici, sídlisku či v parku, pri odhadovaní veku som sa tým pádom spoliehala na svoj úsudok. Z celkového množstva výpovedí boli len 2 stretnutia dohodnuté vopred.

Rozhovor boli pološtandardizované¹⁰, čiže najskôr som rozprávačovi načrtla okruh otázok, na ktoré mi odpovedal zväčša plynulým tokom rozprávania¹¹, čo bolo ostatne i mojím cieľom. Okruhy boli prakticky tri, a to :

⁶ Tamže s. 264 - 266

⁷ Tamže, s. 163 - 164

⁸ Tamže s. 82

⁹ Tamže s. 82

¹⁰ Metodike urbánneho výskumu sa venuje A. Bitušíková vo svojej, už zmienenej publikácii Urbánna antropológia – Východiská a perspektívy

¹¹ Foneticky prepísané kompletne výpovede informátorov sa nachádzajú na priloženom CD – Prílohy. Upravené sú štýlom otázka – odpoveď / výpoveď, ale pri niektorých som usúdila, že môžu byť zapísané i formou neprerušovaného rozprávania.

prvé, vlastné momenty z okupácie (kedy a ako sa o tom dozvedel, odkiaľ, prvé dojmy, reakcie), zvyšok dňa a situácia v ďalších dňoch, mesiacoch (odozvy v práci, postoje, následky), udalosti spreď augusta (zmeny v spoločnosti, zaujímanie sa o dianie, pocit zo zmien, hrozba). Niekedy som pripájala otázku *Myslíte si, že nás tento vývoj udalostí poznačil do súčasnosti?*

1 Charakteristika spoločenských a historických okolností do r.1968

Koncom roku 1967 sa diktatúra úradujúceho predsedu KSČ a prezidenta republiky, Antonína Novotného, dostala do hlbkej krízy. Na českej strane bola jeho "vláda" pocitovaná ako nedemokratická a problémy boli aj hospodárskeho charakteru (padla tretia päťročnica), na slovenskej strane to bola pretrvávajúca nespokojnosť s neriešením slovenskej otázky.¹²

„Slovenská otázka“, teda postavenie slovenského národa v rámci spoločného štátu s národom českým sa objavuje už v roku 1918, v dokumente Pittsburská dohoda (Česko – Slovenská dohoda). Iniciovaná Tomášom G. Masarykom, podpísaná americkými Čechmi a Slováckmi požadovala vznik spoločného, demokratického česko – slovenského štátu, v ktorom by Slovensko malo postavenie autonómie.¹³ Prvým uceleným slovenským štátoprávnym programom boli však už v roku 1848 Žiadosti slovenského národa, iniciované predstaviteľmi slovenského národného hnutia 19.st. – štúrovcami. V štrnástich bodoch žiadali uznanie pre Slovákov a zabezpečenie slovenskej samobytnosti, ďalej obsahovali národné a demokratické požiadavky.¹⁴

V každom prípade, až skúsenosť so samostatným slovenským štátom (1939 – 1945) dotvorila Slovákov v samostatný politický národ, ktorých by v ďalšom spoločnom štáte s Čechmi udržal jedine kompromis. Ohľadom odlišných skúseností a situácií v krajinách počas druhej svetovej vojny, ešte v roku 1944 bolo politikom i zainteresovanej verejnosti jasné, že bude nemalý. Možno ale povedať, že väčšina slovenskej spoločnosti obnovenie Československa akceptovala – či zo svojho vlastného presvedčenia alebo ako nutnosť, s ktorou sa už nedalo nič robiť. V každom prípade táto väčšina očakávala nutné zmeny oproti situácií v spoločnej republike z roku 1918, čo

¹² RYCHLÍK, 1997 : 213

¹³ KOVÁČ, 2000 : 177

¹⁴ Tamže, s.190

nemožno povedať o spoločnosti českej, ktorej stačilo nastoliť situáciu spred Mníchova.¹⁵

Formálne bol teda štát obnovený ako pokračovanie predmníchovskej republiky, avšak s nutnými opravami, ktoré boli vynútené vývojom postavenia Slovenska od roku 1938 ako aj Slovenským národným povstaním. Na čele štátu zostával prezident dr. Edvard Beneš, vláda, ale predvojnový dvojkomorový parlament nahradilo Ústavodarné národné zhromaždenie. Na Slovensku si však svoje postavenie udržala SNR a k nej prislúchajúci výkonný orgán, Zbor povereníkov.¹⁶ Zakázané boli viaceré vplyvné predmníchovské strany, t.j. celoštátnu republikánsku, tzv. agrárnu stranu a na Slovensku najsilnejšiu, Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu a aj ďalšie pravicové strany. Na Slovensku ostali tým pádom len strany dve – KSS a Demokratická strana (ďalej len DS). Nový prvok, ktorý združoval a reguloval všetky strany bol novovytvorený Národný front (ďalej ako NF), z hľadiska demokratického systému neštandardná novinka. Svojim pôsobením na strany a politický život mal zabezpečovať jednotu protifašistických síl, avšak hoci združoval strany s rozdielnymi až protichodnými cieľmi, bránil vzniku prirodzenej opozície.¹⁷ Jedinou celoštátnou stranou tak boli iba komunisti, v jednom štáte s dvoma stranami. Keďže komunistická internacionála nedovoľovala, aby v jednom štáte existovalo viacero komunistických strán, existencia dvoch komunistických strán založených na národnostnom princípe bola tým pádom istou anomáliou (v predmníchovskej republike bola len jedna – KSC). No komunistická internacionála bola v roku 1943 rozpustená (i.e. prekážka pre existenciu samostatnej strany pre slovenských komunistov oficiálne padla) a keďže za Slovenského národného povstania si KSS vybudovala organizačnú štruktúru, slovenskí komunisti vedení Gustávom Husákom nemali žiadnu chuť vzdať sa svojej samostatnosti a podriadiť sa v prospech Prahy. V každom prípade, KSS bola prenechaná len formálna samostatnosť, čiže platila len vo vzťahu k tretím politickým subjektom a pre uspokojenie slovenskej verejnosti. V skutočnosti

¹⁵ RYCHLÍK, 1997 : 11- 17

¹⁶ ČAPLOVIČ, ČIČAJ, KOVÁČ, LIPTÁK, LUKAČKA, 2000 : 263 - 266

¹⁷ KOVÁČ, 2000 : 248

bola v Prahe prijatá formulácia, že „KSS je súčasťou jednotnej KSČ s jednotným vedením“ a s konečnou platnosťou došlo k presadeniu podriadenosti KSS voči KSČ na žilinskej konferencii 11. – 12. augusta 1945, o ktorej bolo rozhodnuté už na spoločnom zasadaní ÚV KSČ a predsedníctva ÚV KSS už v júli v Prahe.¹⁸

Tretia republika sa tým pádom postupne menila z pôvodnej povojnovej konfederácie (keďže vtedy ešte žiadny československý orgán nemohol pôsobiť na Slovensku a v celoštátnych záležitostiach mala slovenská strana právo veta)¹⁹ na štát centralistický, oficiálne deklarovaný ústavou z mája 1948, tzv. Májovou ústavou. Ústava síce výslovne uznala slovenský národ ako samobytný a slovenské národné orgány ako toho reprezentantov, neriešila však slovenskú otázku v štátoprávnej oblasti. To znamenalo, že hoci centrum a koncentrácia moci sa oficiálne po februárovom prevrate síce presunula na vedenie KSČ, samotná politika sa vytvárala v Moskve.²⁰ Nastalo postupné zjednotenie KSS s KSČ, unifikovanie správy, súdnictva a zákonodarstva a tým pádom bolo absolútne nemysliteľné, aby v Bratislave či na Slovensku vôbec existovalo druhé centrum moci. SNR teda formálne existovala, ale prakticky nezasadala. Právomoci slovenských orgánov sa strácali a samotné predsedníctvo ÚV KSS mohlo len predkladať svoje návrhy ÚV KSČ, ktoré napokon rozhodovalo s konečnou platnosťou aj o samotnej SNR.

Prekvapivo, prezident E. Beneš odmietol novú ústavu podpísať a začiatkom júna abdikoval. Parlament krátko nato, 14. júna zvolil za nového prezidenta republiky Klementa Gottwalda, ktorý deň nato vymenoval novú vládu s predsedom Antonínom Zápotockým. Jeho vláda následne podľa stanov májovej ústavy vymenovala nový zbor povereníkov, na čele opäť s G. Husákom.²¹

V nadchádzajúcich 4 – 5 rokoch uskutočnili veľké zmeny, obrovské zásahy do zloženia spoločnosti, do vlastníckych vzťahov. Vrstvy „starej“

¹⁸ RYCHLÍK, 1998 : 30 - 32

¹⁹ Tamže, s.18

²⁰ Tamže s.124, 125

²¹ RYCHLÍK, 1998 : 123 - 127

spoločnosti, vyvíjajúce sa desaťročia, stáročia boli systematicky rozbíjané a z trosiek nová politická moc skladala spoločnosť podľa svojich predstáv. Prvým krokom boli zásahy do vlastníctva.

I keď bolo súkromné vlastníctvo zaručené ústavným zákonom²², postupne sa majiteľom odníмали všetky výrobné i nevýrobné podniky i dielne, a to aj najdrobnejšie živnosti a remeselnícke dielne. Porobenie roľníctva bolo, dá sa povedať, najzložitejšie. Ešte v roku 1947 sa na Slovensku poľnohospodárstvom živilo cca 47 % obyvateľov a i dvojhektárový poloroľník – polorobotník ťpel na vlastnej pôde rovnako silne ako i päťdesiathektárový gazda. Hoci v roku 1948 (pred februárom) komunisti popierali, že by chystali „kolchozy“, už na jar 1949 bol prijatý zákon o JRD a hlavným cieľom vo „výstavbe socializmu“ bola tzv. „socializácia“ dediny. Formálne dobrovoľné zakladanie družstiev mali na starosti agitátori spomedzi robotníkov, komunistických funkcionárov. Argumenty však čoskoro nahradilo násilie, vydieranie a zastrašovanie. Vzpierajúcim sa roľníkom predpisovali nesplniteľné kontingenty, za nesplnenie pokuty, väzenie. Ich deti boli poprepúšťané zo zamestnania, škôl, alebo sa na ne vôbec nedostali. Kovoroľníci dostávali na výber – alebo podpísať prihlášku do družstva, alebo prepustenie z továrne, železnice. Na zastrašenie celých dedín zavierali vybraných „dedinských boháčov“ („kulakov“), deportovali ich, posielali do pracovných táborov, povolávali na vojenské cvičenia. Lámanie odporu roľníctva znamenalo neobmedzené násilie v spoločnosti, podlomenie tradičnej morálky a hodnôt. Po čase súkromný roľník prakticky prestal na Slovensku existovať.

Re - organizácia spoločnosti prebiehala v atmosfére strachu a teroru. Vedúce miesta hocijakých funkcií boli vyhradené komunistom, odborové organizácie (revolučné hnutia a spolky) a akčné výbory boli prevodovými pákami KS a poslušnosť sa vynucovala terorm, izoláciou a indoktrináciou. Vo

²² Podľa § 158 Ústavy z 9.mája 1948, „súkromé vlastníctví drobných a středních podniků do 50 zaměstnanců je zaručeno.“ a „osobní majetek občanů je nedotknutelný. Toto ustanovení se týká zejména předmětů domácí a osobní spotřeby, rodinných domků a úspor nabytých prací, jakož i dědického práva na ně.“

všetkých inštitúciách prebiehali čistky a k moci sa dostávala nová elitná spoločnosť – členovia KS s členským preukazom ako kvalifikáciou. Nad to všetko vládla atmosféra strachu a zastrašovania vyvolaná politickými procesmi. Už v apríli 1948 sa konal prvý veľký proces s podpredsedom vlády Jánom Ursínym, príslušníkom DS. Jeho i ďalších funkcionárov DS odsúdili na dlhoročné väzenie. Nasledovali ďalšie vykonštruované a zinscenované procesy, stovky procesov s politickými činiteľmi (napr. Rudolf Slánsky, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský a i.) ako aj s drobnými ľuďmi. Výsluchy boli kruté, tresty tvrdé, súdy neobjektívne, celé aféry často vyprovokované Štátnou bezpečnosťou. Politické procesy podľa sovietskeho scenára boli široko propagované, vysielané rozhlasom. V rokoch 1948 – 1952 bolo v Československu vynesených 233 rozsudkov smrti, 178 vykonaných. Procesy s predstaviteľmi cirkví, znevýhodňovanie veriacich presunulo značnú časť náboženského života do pololegality.²³ Špecifickým fenoménom slovenských politických procesov bol boj s tzv. „buržoáznym nacionalizmom“. V rámci marxisticko – leninskej teórie to znamenalo, že snaha spojovať na národnostnom princípe triedu vykorisťovaných a vykorisťovateľov s cieľom plniť nejaký spoločný politický program bola chápaná ako odvádzanie proletariátu od vyvlastnenia kapitalizmu a nastolenia socializmu ako prvého štádia komunizmu, čiže ako napomáhanie buržoázií, t.j. vykorisťovateľom.²⁴

Viacerým komunistom vo vedení strany a štátu bolo jasné, že slovenská otázka môže kedykoľvek vyplávať na povrch a nie je ju natrvalo možné vyriešiť terorom. Pretože podľa niektorých marxistických teoretikov slovenská otázka bola len otázkou zaostávania Slovenska za českými krajinami, začalo sa s industrializáciou Slovenska. Rovnaká ekonomická úroveň mala byť odpoveďou napriek politickému a štátoprávnomu centralizmu, no industrializácia, s ňou spojená modernizácia a početný vzrast inteligencie dali slovenskej otázke novú podobu.

Na jar roku 1956 vystúpil na XX. zjazde sovietskych komunistov pred delegátmi Chruščov s ostrou obžalobou Stalinovej diktatúry a jeho zločinov, a

²³ ČAPLOVIČ, ČIČAJ, KOVÁČ, LIPTÁK, LUKAČKA, 2000 : 270 - 273

²⁴ RYCHLÍK, 1998 : 147

tento prejav, síce tajný, sa podarilo prepašovať na západ a šokovať svet. Zo západných komunistických strán vystupovali vo veľkom členovia (hlavne intelektuáli) po tom, ako sa dozvedeli o sovietskych koncentračných táborech a miliónov ich väzňov. Bol to prelom v dejinách komunizmu a sovietskeho impéria, ktorý zasiahol a otriasol komunistov aj vo východnom bloku. V ČSSR sa však s nápravou „revolučného teroru“ Novotný (prezident od r.1957) a jeho spolupracovníci príliš neponáhľali.²⁵ Až v rámci tzv. druhej vlny destalinizácie v ZSSR (po XXII. zjazde KSSZ v októbri 1961) začal vyvíjať Chruščov na Novotného nátlak, aby do štyroch mesiacov prejednal a uzavrel všetky zostávajúce prípady politických procesov z obdobia kultu osobnosti, čo v praxi znamenalo nápravu chýb a priestor pre kritiku pomerov v 50-tych rokoch. Prvá vlna rehabilitácií tým pádom síce začala po roku 1956, ale nebola dôsledná. Rehabilitovaných bola malá čiastka, zvyšok bol „tichou cestou“ na základe amnestie alebo individuálnej milosti prepustení, vinníci – vysokí stranícky funkcionári nepotrestaní.

V lete 1962 bola vytvorená nová stranícka rehabilitačná komisia na čele s tajomníkom ÚV KSČ Drahomírom Kolderom aby znova posúdila procesy s vedúcimi komunistami v 50-tych rokoch. Politickej rehabilitácie a očistenia sa dostalo R. Slánskemu a jeho spoluobvinenímno keďže Novotný bol zásadne proti rehabilitáciám buržoázných nacionalistov, obvinením ako Husák a Clementis sa úplná rehabilitácia nedostala (hlavne kvôli strachu z Husákovho návratu do politického života). Kolderova komisia však presadila, aby z funkcií odišli najskompromitovanejší politici, medzi nimi i Karol Bacílek – prvý tajomník KSS. Na jeho miesto nastúpil Alexander Dubček.

Zásluhou mladých historikov v ďalšej, tzv. Barnabitskej komisii neskôr v decembri 1963 padlo obvinenie proti Husákovi a spol., ktorý bol následne úplne stranícky i právne rehabilitovaný. Viliama Širokého (od ktorého toto obvinenie prišlo) nechal Novotný padnúť a zbavil ho všetkých funkcií. Jeho vláda podala taktiež demisiu a prezident republiky vymenoval novú, na čele so slovenským komunistom Jozefom Lenártom.²⁶

²⁵ PACNER, 1997 : 367 - 368

²⁶ Tamže, s.191 - 198

Nespokojnosť obyvateľstva s komunistickou diktatúrou však začínala už byť masová od konca päťdesiatych rokov a neustále narastala. Politické procesy, teror a všemocnosť vládnucej elity akoby otvoril spoločnosti oči. Občania však čoraz ťažšie pociťovali neslobodu ako aj vlastnú izoláciu od ostatného sveta. Nová, nastupujúca generácia sa v stagnujúcej spoločnosti jednoducho nemohla uplatniť. Znova vystupovala na povrch slovenská otázka – v dôležitom literárnom časopise sa systematicky objavovali články, ktoré kritizovali stav spoločnosti a diskusie o postavení Slovenska v spoločnom štáte. Nad to všetko sa ešte pripísalo časté škandalózne správanie sa Antonína Novotného na Slovensku ako napríklad neadekvátne správanie sa v Martine pri oslave 100. výročia založenia slovenského gymnázia v auguste 1967 či označenie Matice Slovenskej ako nacionalistickú. To všetko boli roztržky, ktoré sa jednoducho nepodarilo utajiť a Slovensko ostalo pobúrené.²⁷

Na zasadaní ÚV KSČ v októbri 1967 sa však prvýkrát otvorene kritizovali Novotného metódy a dokonca aj jeho osoba. Proti nemu vystúpil A. Dubček, ktorý – majúci tichú podporu väčšiny slovenských členov – odmietol Novotného tézy o „triednom charaktere spoločnosti“, vystúpil „proti kumulácii funkcií“ a nastolil požiadavku zvýšenia právomocí slovenských orgánov. Nasledovala ostrá výmena názorov medzi Dubčekom a Novotným, a v ktorej hoci Novotný obvinil Dubčeka z „buržoázneho nacionalizmu“, s obvinením nepochodil ani u českých, nieto ešte u slovenských komunistov.²⁸ Na pomoc si neskôr zavola generálneho tajomníka KSSZ, Leonida Brežneva, ktorý pricestoval 8. decembra do Prahy, preskúmal situáciu a vyhlásil, že je to vnútorná vec českých a slovenských komunistov a Novotného nepodržal.²⁹

Od 11. decembra prakticky predsedníctvo ÚV zasadalo permanentne a vytvorili sa dva proti sebe stojace tábory – „novotnovský“ (A. Novotný, J. Lenárt, M. Chudík, A. Kapek a i.) a „protinovitnovský“ (A. Dubček, D. Kolder, O. Černík a i.). Nešlo tým pádom len o národnostné problémy, keďže Novotný mal i podporu Slovákov (Chudík a Lenárt) ale i väčšia časť jeho odporcov boli

²⁷ KOVÁČ, 2000 : 281 - 284

²⁸ RYCHLÍK, 1998 : 214 - 215

²⁹ KOVÁČ, 2000 : 284

Česi. K plnému stretu týchto dvoch skupín došlo na zasadaní 19. – 21. decembra, na pôde ÚV KSČ. Novotný totiž navrhoval vyriešiť otázku kumulácie funkcií *pro futuro* podľa sovietskeho vzoru, t.j. formálnym zrušením funkcie prezidenta. Bol to priehľadný trik, pretože tým pádom by si Novotný ponechal funkciu prvého tajomníka a tak i všetku moc. Rozprúdila sa však diskusia a hneď v prvý deň sa sedem z deviatich diskutujúcich vyslovilo za Novotného odchod z funkcie. Dňa 21. decembra bolo zasadanie ÚV KSČ prerušené s tým, že do jeho obnovenia v januári 1968 má predsedníctvo spoločne s konzultatívnou skupinou pripraviť návrh na rozdelenie funkcií a nájsť vhodného kandidáta na funkciu prvého tajomníka.³⁰

1.1 Spoločensko – historické dianie v Československu v roku 1968 – Pražská jar

V januári pokračovalo plenárne zasadanie ÚV KSČ, na ktorom bol Novotný donútený vzdať sa funkcie prvého tajomníka strany a na jeho miesto bol zvolený A. Dubček. Už len spôsob, akým bol Novotný zbavený svojej vedúcej pozície bol v dejinách komunizmu ojedinelý, navrch to sa udiala i iná politická zmena – z ústredného výboru, formálne najvyššieho stranického orgánu sa stal orgán skutočne rozhodujúci. Nová situácia si žiadala nové riešenia, ktoré videl prvý tajomník v systematickom programe pre celý revolučný pohyb. Reformní politici, medzi ktorých patril i J. Smrkovský začali otvorenejšie vystupovať a verejnosť si celé toto dianie nenechala ujsť.³¹ Pád Novotného diktatúry a určité uvoľnenie s tým súvisiace sa zdalo byť dokonalou príležitosťou presadiť myšlienky federácie. Ako prví s týmto návrhom vystúpili poslanci SNR, neskôr odborná verejnosť na vedeckej konferencii v Smoleniciach. Keďže sa doterajší, asymetrický model štátu zdiskreditoval, uvažovalo sa o federácii ako najvýhodnejšej možnosti.³²

³⁰ RYCHLÍK, 1998 : 214 - 216

³¹ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 40 – 42

³² RYCHLÍK, 1998, 218 - 220

Svoju činnosť zastavila Ústredná publikačná správa, nástroj cenzúry a svoju činnosť obnovili mnohé magazíny, medzi inými i *Literární noviny*. Postupne sa v novinách uverejňovali tienisté stránky Novotného systému, ktorého tabu padlo najmä vďaka tzv. Šejnovej afére³³, začali sa diskusie o význame osobnosti T. G. Masaryka i dohady o smrti jeho syna Jána, uverejňovali sa fakty okolo strahovských študentských udalostí z r.1967, hovorilo sa o úlohe súdov, ministerstva vnútra a prokuratúry. Orgány štátu reagovali – Najvyšší súd zrušil nezákonné rozsudky nad generálmi Pikom, Kultvašrom, nad M. Horákovou, V.Kubešom, V.Žigorom a ďalšími nevinne popravenými, udelil milosť žijúcim väzňom.³⁴ Na margo celého diania vystúpila Matica slovenská s výzvou aby Novotný rezignoval z funkcie prezidenta republiky a člena Predsedníctva ÚV KSČ. K nej sa pripojili bratislavské vysoké školy a za odchod ako prezidenta, ako i ďalších zdiskreditovaných politikov sa vyslovili i mnohé riadne stranícke okresné konferencie počas okresného kola. 21.marca odstúpil Antonín Novotný z prezidentskej funkcie a na jeho miesto bol 30.marca národným zhromaždením zvolený generál Ludvík Svoboda.³⁵

V apríly po rozsiahlom rokovaní ÚV KSČ sa schválil programový dokument Akčný program. I z odstupom času tento dokument stále predstavuje „jednu z najpozoruhodnejších koncepcií druhej socialistickej revolúcie“³⁶ (Benčík – Domaňský – Hájek – Kural - Mencl, 1999). Bol to dokument medzinárodného významu – prvý komplexný projekt ekonomiky, politiky a spoločenských vzťahov rozvinutého socializmu.³⁷ Z jeho rozsiahleho obsahu

³³ Generál Ján Šejna stál na čele vojenského aparátu ministerstva národnej obrany napriek tomu, že sa roky dopúšťal rozsiahleho rozkrádania armádneho majetku. Bez primeranej kvalifikácie bol zvláštnym prezidentským dekrétom vymenovaný za generála keďže bol blízkym priateľom Novotného syna. Po odstúpení Novotného, keď sa ho ľudia prestali báť, všetko vyšlo najavo a hoci mal byť Šejna trestne stíhaný, vďaka varovaniu 26.februára ušiel do Talianska, kde sa prihlásil americkým vojenským úradom, NATO. (BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 50 - 51)

³⁴ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 51

³⁵ Tamže, s.54

³⁶ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 56

³⁷ Tamže, s.56

možno spomenúť zmenu v podmienkach uplatňovania vedúcej úlohy strany, v ekonomickej sfére bolo povolené súkromné vlastníctvo, odmietnutie cenzúry v umeleckej tvorbe, oficiálne sa odstránila diskriminácia veriacich a mnohé iné. Na zasadaní ÚV KSČ, ktoré Akčný program prijalo, sa schválili aj už personálne zmeny v rámci vytvorenia novej vlády.³⁸ Spoločnosť na toto politické dianie „odpovedala“ – všetky jej zložky a vrstvy reagovali, začali sa „mobilizovať“. Oživilo sa doterajšie a vznikli nové zväzy a skupiny mládeže, prestavbou prechádzali i odbory, ktoré menili vedenie a sformovali spoločné požiadavky (medzi inými i päťdňový pracovný týždeň, zverejňovanie objektívnych dát, diskutovali o práve robotníckej triedy na štrajk), roľníci žiadali vytvorenie Zväzu poľnohospodárov. Zmenou prešiel i Zväz žien, oživila sa tradícia dobrovoľných jednôt Sokola, „prebudili“ a zreorganizovali sa ďalšie organizácie a takisto sa vytvorili nové, dlhodobé či dočasné.³⁹

Spoločensko – ekonomické rozdiely medzi Čechmi a Slovákmi sa prejavovali aj v procese zmien a premien spoločnosti na jednotlivých častiach republiky. Kým v Čechách prebiehala premena a oživovanie NF rýchlo a pestro, na Slovensku postupoval pomalšie, čo bolo spôsobené nielen dlhodobou degradáciou slovenských komunistov a miestnej organizácie Národného frontu ako aj faktom, že okruh progresívne mysliacich aktivistov sa sústreďoval okolo bratislavských straníckych a vedeckých kruhov a okolo časopisu Kultúrny život. Hoci teda nástup progresívnych síl do vedenia KSČ po 9. apríli nastal, spočiatku bol veľmi pomalý keďže po odchode A. Dubčeka do Prahy zostal stranícky aparát úplne v rukách Vasila Biľaka, ktorý presvedčil aj progresívnych členov, že prvoradá je presadiť federáciu a až neskôr demokraciu, samozrejme len v takej miere, aby nevytvorila komplikácie, ktoré môžu ohroziť prioritu federácie. Druhým problémom Slovenska bola aj zložitost' národnostných vzťahov, s demokratizáciou sa zaktivizoval problém maďarskej menšiny, emancipácia menej početných Rusínov – Ukrajincov ale nastala aj otázka čo s rozptýlenými Rómami. Toto odlišné sociálne zloženie a nižší stupeň urbanizácie, čím sa odlišovalo Slovensko od českých krajín znamenalo inú

³⁸ BXSTRICKÝ, 2008 : 76 - 80

³⁹ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 62 - 68

štartovaciu čiaru pre obe časti, no dôsledný priebeh demokratizácie v Čechách má odozvu v pozitívnom postupe pri riešení otázok slovenských.⁴⁰

Vo vedení KSČ (t.j. PÚV KSČ a sekretariát ústredného výboru) sa teda po aprílovom pléne vytvorilo nové rozvrstvenie : celkom napravo stála malá, ale stále vplyvná (starokonzervatívna) skupina Novotného. Sformuloval sa silný a v podstate vedúci stred (O. Černík, J. Lenárt, D. Kolder, A. Indra a i., prakticky väčšina vedenia KSS na čele s V. Biľakom), zástanca umierneného reformného chápania, uznávajúci Akčný program ale berúci na vedomie kritiku z Drážďan. Vzniklo aj „ľavé krídlo vedenia“ (J. Smrkovský, F. Kriegel, Č. Císař ale aj O. Šik a G. Husák), ktoré naliehalo na dôslednú realizáciu obrodného procesu. A. Dubček, snažiaci sa o najväčšiu koncentráciu síl stál medzi stredom a ľavicou a snažil sa o ich kooperáciu.⁴¹

Aktivizácia a záujem československej verejnosti o aktuálne dianie sa prejavila na každoročných oslavách 1.mája – sviatku práce. Nadobudli nový a prakticky neopakovateľný charakter už len tým, že ľudia sa zišli sami od seba a spontánne postupovali do stredu miest – ÚV narozdiel od minulých rokov nevydal žiadne inštrukcie na prvomájové oslavy ani nevyplsal zoznam hesiel na skandovanie. Verejná mienka sa prejavovala a dávala najavo, že Dubčekovo vedenie podporuje, značná väčšina Čechov a Slovákov verila, že vývoj smeruje k upevneniu socializmu a súhlasili s vedúcou úlohou KSČ. No tento vývoj udalostí spojený s aktivizáciou spoločnosti však vyvolával u našich „socialistických priateľov“ znepokojenie až zdesenie. Nasledovalo rokovanie delegácie KSČ s Brežnevom v Moskve, kde sa namiesto pôvodne avizovaných otázok ekonomickej spolupráce dostali do centra záujmu problémy nášho vnútorného vývoja. Československá delegácia – Dubček, Smrkovský, Černík, Biľak, bola konfrontovaná s rozsiahlym zoznamom výčitiek a sťažností, ale aj tvrdení, že Dubček trpí „anarchistický“ vývoj či „dobre mienených rád“ represívne zasahovať voči všetkým odchýlkam voči Akčnému plánu. Sovietske vedenie prejavilo až nepochopiteľný strach z aktivity a iniciatívy ľudu, nechápali, že sa KSČ vôbec zaoberá verejnou mienkou. Bolo to už druhé

⁴⁰ Tamže, s. 71 - 72

⁴¹ Tamže, s.74

varovanie zo sovietskej strany.⁴² Tým prvým bola porada v Drážďanoch 23.marca týkajúca sa vývoja v ČSSR po januárovom pléne. Zúčastnilo sa jej šesť komunistických a robotníckych strán – Sovietskeho zväzu KSSZ, Maďarskej ľudovej republiky MSRS, Poľskej ľudovej republiky PZRS, Bulharskej ľudovej republiky BKS, Nemeckej demokratickej republiky SED a Československa KSC. československú delegáciu tvorili A. Dubček (prvý tajomník ÚV KSC), J. Lenárt (vtedy ešte predseda vlády), O. Černík (vtedajší podpredseda vlády), D. Kolder (toho času člen predsedníctva) a V. Biľak (prvý tajomník ÚV KSS). Dubček bol vyzvaný informovať bratské strany o plánoch KSC a príprave nového programu, na čo reagoval Brežnev obavou o revolučný vývoj v Československu a samotnú situáciu vedúcu ku kontrarevolúcií a potenciálnemu víťazstvu kapitalistických „živlov“. K nemu sa pripojili vrchní predstavitelia ostatných delegácií Maďarska, NDR, Bulharska a Poľska. Hoci sa členovia československej delegácie usilovali presvedčiť ostatných päť krajín Varšavskej zmluvy o pro - socialistickom vývoji v ČSSR, Brežnev trval na stanovisku, že v Československu narastajú kontrarevolučné prvky, no nepripísal to za vinu vtedajšiemu vedeniu KSC ani vláde, navrhol však opätovné zavedenie cenzúry.⁴³

Dubček, Černík a Smrkovský po príchode z moskovských rokovaní dospeli k názoru, že vývoj Československa sa musí rozhodnúť vnútri krajiny a že politické upokojenie možno dosiahnuť aj bez represívnych zásahov, no Biľak nadobudol výrazné presvedčenie, že od tejto chvíle sú pre osud československého socializmu dôležité hlavne vonkajšie faktory. On a jeho politický priatelia trvali na tom, že sovietske názory a výhrady voči československej januárovej politike sú vážne a podľa nich sa treba ďalej orientovať. Pragmaticky a poslušne prijali názory KSSZ a zamlčovali, že nielen v KSC, ale aj ostatných štátnych orgánoch a spoločenských organizáciách sú ešte stále mocné konzervatívne sily, najmä v aparátoch predstavujúcich centrá moci – ŠtB, ČSLA a i. a naopak antisocialistické sily, tie ktoré boli výhradou a obavou sovietskeho vedenia, boli síce hlasné, diskusne aktívne a provokujúce,

⁴² Tamže, s. 79 - 80

⁴³ BYSTRICKÝ, 2008 : 68 - 72

no boli aj pod kontrolou a bez mocenských opôr. Beztak museli počítat' s tým, že verejná mienka bola rozhodne proti akémukoľvek pokusu o odklon od socializmu.

V každom prípade, vznikla neľahká a rozporná situácia – spor o otázku „len federalizácia“ verzus „federalizácia aj demokratizácia“. Slovensko žiadalo spomalenie tempa, Česko urýchlenie postupu demokratizácie, verejnosť očakávala činy, nielen slová. Rozhodnutie o budúcom postupe sa malo uskutočniť na zasadaní ÚV KSČ 29.mája až 1.júna, na tzv. májovom pléne. To potvrdilo platnosť AP KSČ, určilo budúce politické priority, oslabilo silu Novotného skupiny a celkovo presunulo prevahu síl na stranu tzv. „ľavého stredu“. ⁴⁴

Krajina sa vnútorne menila – pokračovali prípravy federalizácie, 24.júna prijalo Národné zhromaždenie ČSSR v Prahe ústavný zákon *o príprave federatívneho usporiadania ČSSR*, ktorý kodifikoval zásadu, že na prijatie budúceho zákona o štátoprávnom usporiadaní ČSSR budú hlasovať oddelene českí a slovenskí poslanci na Národných zhromaždeniach, potrebný súhlas môžu vydať tri pätiny poslancov. V záujme príprav federácie by sa mala zriadiť minimálne *dočasná* Česká národná rada, pôsobiaca až do vytvorenia tohto orgánu v zmysle pripravovaných federatívnych zákonov.⁴⁵ Vonkajšie tlaky však silneli – hoci KSČ podnikalo kroky k zlepšeniu vzťahov medzi krajinami socialistického tábora, dokonca v apríli odsúhlasilo vedenie strany a štátu marš. Jakubovskému, veliteľovi síl Varšavskej zmluvy, cvičenie vojsk zmluvy na československom území. 29.mája prišla teda na naše územie skupina veliteľov pod vedením gen. M. I. Kazakova, ktorí začali cvičenie pod názvom Šumava pripravené na dni 20. – 30. jún pripravovať, no čoskoro sa ukázalo, že skupina žiada prísun oveľa väčšieho počtu jednotiek, aké akurát zodpovedá potrebám len štábneho cvičenia. Súčasne s tým veliteľia požadovali i predĺženie pobytu na československom území, tým pádom sa ich odchod mal začať až dva týždne po oficiálnom ukončení cvičenia, t.j. 13.júla. Cvičenie bolo prakticky demonštráciou sily Varšavskej zmluvy proti československej reforme.

⁴⁴ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 82 - 90

⁴⁵ BYSTRICKÝ, 2008 : 137

Nasledoval pobyt československej delegácie v ZSSR v dňoch 4. – 15. jún, ktorý bol ďalším pokusom zvrátiť vývoj v Československu, pretože sa Brežnevovo vedenie obávalo likvidácie monopolu hierarchistickej moci komunistickej strany nad spoločnosťou. Byrokratickou logikou odvodené, za neúspech bol vinný ten, kto stál na čele, čiže A. Dubček. Vymeniť prvého tajomníka za rozhodnejšieho a tvrdšieho bola najjednoduchšia taktika a najvhodnejším kandidátom pre Kremeľ bol J. Smrkovský. Okrem popularity a politických schopností mal i Brežnevovu podporu, no ponuku odmietol.⁴⁶

27. júna vyšiel v českej tlači, hneď v niekoľkých novinách naraz, manifest *2000 slov*, zostavený českým spisovateľom Lukášom Vaculíkom. Výzva „*2000 slov, ktoré patria robotníkom, poľnohospodárom, úradníkom, umelcom a všetkým*“ sa prakticky nelíšila od väčšiny článkov doteraz publikovaných v českej a slovenskej tlači, svedčila však o záujme a význame aktuálneho diania v republike prakticky celou spoločnosťou, závažné bolo aj kvantum signatárov. Podpísali ju poprední umelci, známi speváci a herci, akademici, lekári – profesori, vedci, spisovatelia, básnici, športovci, významné osobnosti i jednoduchí pracujúci – robotníci, poľnohospodári, úradníci. V skratke, dokument vystihol nezáujem ľudí a bezútešnú situáciu spoločnosti (hlavne v 50. rokoch), keďže komunistická strana „*moc rozprestiera pomocou stranického aparátu z Prahy do každého okresu a obce. Tento aparát rozhodoval, čo kto smie alebo nesmie robiť, ... Žiadna organizácia nepatrila v skutočnosti jej členom, ani komunistická. Hlavnou vinou týchto vládcov je, že svoju zvlášť vydávajú za robotnícku vôľu.*“⁴⁷, no „*obrodu začala KSČ a druhý to ani urobiť nemohol, pretože len ona mala na to príležitosť i možnosť.*“⁴⁸ a teda cez to všetko „*Predovšetkým budeme odporovať názorom, keby sa vyskytli, že možno robiť nejakú demokratickú obrodu bez komunistov, prípadne proti nim.*“⁴⁹, vyjadruje podporu novej vláde „*... novým ľuďom musíme dopriať čas na prácu. Majú právo na ten čas, aby sa mohli buď osvedčiť alebo*

⁴⁶ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 96 -100

⁴⁷ RŮŽIČKA : <http://www.totalita.cz/texty/2000slovt.php>

⁴⁸ Tamže

⁴⁹ Tamže

znemožniť.“⁵⁰ . V každom prípade „Žiadajme odchod ľudí, ktorí kruto zneužili svoju moc, poškodili verejný majetok, konali nečestne alebo kruto.“ . Výzva podporovala aj federalizáciu, zdôraznila ale že demokratizácia s ňou musí ísť vbok, upozorňuje na obavy „... že by do nášho vývoja zasiahli vonkajšie sily.“⁵¹ . Záver, „Máme znovu možnosť vziať do rúk našu spoločnú vec, ktorá má pracovný názov socializmus, a dať jej tvar, ktorý by lepšie zodpovedal našej kedysi dobrej povesti a pomerne i dobrej mienke, aké sme o sebe pôvodne mali. Táto jar sa práve skončila a už sa nevráti. V zime sa všetko dozvieme.“⁵² je vyjadrenie vzrušenia i nemalej obavy z toho, že všetka snaha môže ešte stále vyjsť nazmar.

Dokument *2000 slov* bola samostatná živelná iniciatíva, ktorá však „nahrála“ konzervatívcom a byrokratom, pretože takáto nevídaná a hlavne neplánovaná akcia mohla dokázať ohrozenie socializmu a vedúcej úlohy KSČ. Navyše, keby Dubčekovo vedenie s výzvou súhlasilo, utrpelo by tým vo vzťahoch a manévroch s Brežnevom a jeho spojencami, no keby výzvu odmietlo a na signatárov by začalo tvrdý útok, oddelilo by sa od verejnej mienky, ktorá výzvu považovala za neškodnú. Zaujaté bolo tým pádom kompromisné stanovisko, a to že autori a signatári mali síce dobré úmysly, ale samotná výzva, jej zverejnenie a ohlas v spoločnosti mohol sťažiť, či dokonca ohroziť ďalší progres Akčného programu, politiky NF a samotnej vlády republiky. Proti výzve teda vystúpili, ale súčasne ju aj vysvetľovali.⁵³

V júli sa začala atmosféra v Československu zhusťovať a slučka zo zahraničia sťahovať. Hoci výzva *2000 slov* bola, ako som už spomínala odmietnutá, „socialistický priatelia“ sa upevňovali v domnienke, že v ČSSR treba stoj čo stoj zamedziť kontrarevolúcií. V bulharských novinách vychádzali články, ktoré varovali pred kontrarevolúciou, Ján Kádár (maďarský vodca) sľúbil Brežnevovi aktívnu podporu pri použití „radikálnych opatrení v Československu“ a samotnému Dubčekovi i ÚV KSČ boli doporučené listy

⁵⁰ Tamže

⁵¹ Tamže

⁵² Tamže

⁵³ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 110 - 115

politického byra Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, Bulharskej komunistickej strany, Maďarskej komunistickej strany, Jednotnej socialistickej strany Nemecka a Poľskej zjednotenej robotníckej strany. 2000 slov označili ako protisocialistický atak, situáciu v krajine za nebezpečnú a existenciu KSČ ako krajne ohrozenú.

Neskôr, 5.júla bol Dubček telefonicky Brežnevom pozvaný na spoločnú poradu šiestich socialistickej krajín vo Varšave, 8.júla však ÚV KSČ pozvanie odmietlo s návrhom usporiadať najprv dvojstranné porady predstaviteľov piatich socialistickej štátov s ČSSR. Spomenutých päť krajín Varšavskej zmluvy neskôr svoju výzvu zopakovalo, ÚV KSČ zopakovalo svoj nesúhlas a návrh uskutočniť v čo najbližšej dobe schôdzku predsedníctiev ÚV KSČ a ÚV KSSZ v Prahe.

Porada „Varšavskej päťky“, počas ktorej krajiny socialistickej tábora vyjadrovali svoje obavy z vývoja v ČSSR, zo zničenia socializmu a možného návratu kapitalizmu videla v československom konaní bezprostrednú hrozbu oslabenia socialistickej bloku a tým pádom aj zmenu pomeru síl. Štáty RVHP cítili potrebu ČSSR pomôcť i „pomocou“ ozbrojených síl, Dubčeka a vedenie KSČ už nevideli ako tých, čo majú moc pevne v rukách.

Predsedníctvu ÚV KSČ bol odoslaný tzv. varšavský list, v ktorom krajiny socialistickej tábory vyjadrili svoje obavy z vývoja v ČSSR a odsúdili predsedníctvo ako neschopné udržať si poriadok.⁵⁴ Nasledovali rozličné vyhlásenia v medzinárodnej tlači o schopnosti či neschopnosti Československa udržať správny vývoj a zamedziť kontrarevolúcií, no oveľa znepokojujúcejšie bolo pre československú verejnosť i vedenie pohyby spojeneckých vojsk a hlavne ich zosilňovanie na strategických pozíciách v blízkosti československých hraníc v NDR, Poľsku a Ukrajine.

V rámci stratégie dvojstranných porád sa začali priame rokovania medzi vedúcimi KSČ a KSSZ, čo aspoň pre túto chvíľu dalo sovietske vedenie ešte prednosť politickej ceste a dospeli k dohode stretnúť sa v pohraničnej železničnej stanici Čierna nad Tisou, teda na československej pôde. Miesto bolo

⁵⁴ BYSTRICKÝ, 2008 : 139 - 154

kompromisom, Dubčekovo vedenie odmietlo prijať pozvanie do Moskvy, Kyjeva či L'vova v záujme vierohodnosti pre československý ľud ako aj kvôli blízkosti manévrovania spojeneckých vojsk. Vedenie Sovietov zas mohlo do pohraničnej Čiernej nad Tisou denne dochádzať svojim vlakom z vlastného územia. Tesne pred odchodom delegácie vyšla v denníkoch výzva „Socializmus – spojenectvo – suverenita - sloboda“, ktorá vyjadrovala vieru verejnosti v delegáciu a zvlášť im zdôrazňovala ich historickú zodpovednosť. Spontánne ju podpísalo asi milión občanov čo bol dôkaz, ako za taký krátky čas, pól roka ožila v štáte demokratická aktivita obrodzujúceho sa socializmu. Proti tomuto autentickému hlasu ľudu však sovietska tlač prišla s iným listom – podpísaný 99 občanmi ČSSR, zväčša pracovníkmi automobilky Praga, vyjadroval obavy o socializmus no i oddanosť a priateľstvo Sovietskemu zväzu.⁵⁵

Rokovanie v Čiernej nad Tisou prebiehalo v prísnej tajnosti a táto neinformovanosť doliehala na československú verejnosť. Na stretnutí bolo Brežnevovo politbyro v nemalej výhode – keďže rokovania sa zúčastnilo takmer celé predstavenstvo ÚV KSČ rozšírené o prezidenta republiky, Biľak a jeho politický spojenci (Kolder, Piller, Rigo a Švestka) navodzovali vnútorné rozpory pri rokovaníach a tým pádom bol aj celkový rozkol v československej delegácii ktorému museli Dubček, Kriegel, Černík, Smrkovský a Špaček čeliť.⁵⁶ Boli doslova zahrnutí výčitkami od pokusov ako upustiť od Varšavskej zmluvy, cez nebezpečenstvo „aktivizácie antikomunistických síl“ až po obvinenia zo znovuzrodenia kultu Masaryka a Beneša. Rokovania sa však zakončili kompromisom, ktorý zdánlivo zažehnal hrozbu vojenskej invázie. Československá strana sa zaviazala zostať pevnou súčasťou Varšavského paktu a zastávať vedúcu úlohu v štáte, no ani spoločné komuniké nehovorilo jasne o týchto udalostiach.

Porada predstaviteľov šiestich socialistických krajín sa teda uskutočnila dňa 3. augusta v Bratislave a následne bolo prijaté *Vyhlásenie šiestich komunistických a robotníckych strán*, prakticky nič nehovoriaci dokument vyrátavajúci víťazstvá socializmu od porážky fašizmu. O Československu sa

⁵⁵ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 148 - 150

⁵⁶ Tamže, s. 150

v ňom priamo nezmieňovalo, narážkou boli len výzvy jeho predstaviteľom o čo najväčšej snahe prehĺbiť bratské spojenectvá a zlepšiť súčasnú situáciu v krajine. Počas tejto porady bol sovietskym predstaviteľom odovzdaný tzv. pozývajúci list. Bol pravdepodobne napísaný ešte pre rokovanie v Čiernej nad Tisou, signatári – predstavitelia „zdravých síl“ v KSČ; Indra, Kolder, Kapek, Švestka, Bilák, v ňom videli formálnu zámienu pre vojenskú intervenciu v Československu pokiaľ bude vedenie KSČ ďalej pokračovať v reformách a nedá na dobré rady spriatelenej krajín a ZSSR.

V nasledujúcich dňoch navštívili Československo a vyjadrili svoju podporu v reformnom dani delegácie Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie a Rumunskej socialistickej republiky.⁵⁷ S vývojom v ČSSR sympatizovali aj komunistické strany Talianska, Rakúska, Španielska i Francúzska, ktorému navrhol Brežnev pripojenie sa k Varšavskému listu, no nepochodil.⁵⁸ Na rozdiel od sympatií spomenutých krajín sa zo sovietskej strany objavovali nezverejňované, no nie neviditeľné prejavy nesúhlasu, a to hlavne telefonáty medzi Dubčekom a Brežnevom, ktorý požadoval okamžité plnenie sľubov, najmä však rozsiahle personálne zmeny v masmédiách ale i na ministerstvách.⁵⁹

Medzitým samozrejme prebiehali prípravy na federalizáciu republiky – o jej konečnej podobe predsedníctvo vlády rozhodlo už v júli, 26. Základným princípom federácie, od ktorého sa odvíjalo ďalšie dianie, bolo ustanovenie spoločného štátu ako federatívneho zväzku dvoch republík – Českej a Slovenskej socialistickej republiky. 14. augusta sa tým zaoberala vláda, ktorá návrh schválila a na 21. augusta bolo zvolané zasadanie SNR na následné posúdenie. Pre úspech federalizácie republiky bolo avšak potrebné najskôr federalizovať samotnú KSČ, t.j. pretvoriť KSS na samostatnú politickú stranu a vytvoriť český ekvivalent – KSČZ (Komunistická strana českých zemí). Jej prípravy prebiehali už od konca mája, konečný plán bol zverejnený 10. augusta.

⁵⁷ BYSTRICKÝ, 2008 : 167 - 178

⁵⁸ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 142 - 143

⁵⁹ BYSTRICKÝ, 2008 : 177

Vyriešená otázka federalizácie strany uľahčila cestu vzniku československej federácie, aj keď sa vyskytli pokusy ju sabotovať.⁶⁰

Popoludní 20. augusta rokovalo v Prahe Predsedníctvo ÚV KSČ. Najprv sa vypracoval návrh správy ÚV KSČ mimoriadnemu XIV. zjazdu strany, večer sa analyzovala situácia z posledných dní. V tejto otázke sa v predsedníctve vyčlenili dve skupiny s dvoma protichodnými názormi.⁶¹ Skupina, za ktorú hovorili Indra a Kolder zveličila negatívne prvky a predložila tzv. Vyhlásenie, v ktorom akceptovali argumenty signatárov Varšavského listu, na rozdiel od už odoslanej odpovede a v podstate žiadalo i popretie tejto odpovede. „Vyhlásenie“ bola žiadosť o ozbrojenú pomoc spojeneckých vojsk s argumentom, že v Prahe už bolo prijaté väčšinou predsedníctva (vrátane Dubčeka), voči ktorému stáli Smrkovský a Kriegel. Intervencia s touto politickou oprávnenosťou a zaručenou legitimitou rákala, o čom svedčí vopred pripravené rádiové vyhlásenie a rozširované letáky, tvrdiace o žiadosti vlády ČSSR o ozbrojenú pomoc spojeneckých vlád, rozširované už v prvých hodinách okupácie, no celá koncepcia nevyšla. Väčšina prítomných v predsedníctve materiál kategoricky zamietla, dokonca bol označený za zradu, vystúpili Dubček, Černík, Kriegel, Smrkovský a ďalší proti Biľakovi, Kapkovi a Rigovi, zanietene obhajujúci svoje stanoviská. Do tejto napätej diskusie vstúpil asi o 23,30 Černík so správou o prekročení hraníc našej republiky vojskami piatich komunistických strán.⁶²

⁶⁰ RYCHLÍK, 1998 : 243 - 248

⁶¹ BYSTRICKÝ, 2008 : 179 - 181

⁶² BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 166 - 167

2 Poznámky k terminológii

Definíciou a charakteristikou *oral history*, alebo po slovensky *orálnej histórie* sa zaoberajú nielen etnológovia, ale aj sociológovia a historiografi. Je to metóda i prameň výskumu, úzko s ňou súvisia pojmy ako *sociálna história*, *dejiny každodennej kultúry a životné príbehy*. V rámci môjho výskumu som ju využívala na zdokumentovanie istej časti životného príbehu mojich informátorov.

Problematikou *oral history* sa zaoberal i český slovesný folklorista Bohuslav Beneš, ktorý ju definoval ako „soubor jevů a současně sdělení o aktuálních nebo významných událostech veřejného i soukromého vzpomínkového charakteru, které zajímají jednotlivce, společenské skupiny a konečně i širokou veřejnost a které se stávají předmětem dalšího přenosu“⁶³.

Táto ústne podávaná história v užšom zmysle zahŕňa textový materiál získaný pomocou osobného interview alebo jednoduchého zaznamenania ľudového rozprávania a v širšom zmysle i historické pramene subjektívneho charakteru, ako napríklad denníky, osobnú korešpondenciu, fotografie či dokonca chorobopisy.⁶⁴ V širšom zmysle slova by som teda mohla označiť za ústne podávanú históriu hocijakú subjektívnu dokumentáciu existencie jedinca. Mohla by som kludne rozoberať i ďalšie, viac – menej podobné definície, no v mojom prípade preferujem definíciu H. Hlôškovej : „orálna história je verbalizovaným vyjadrením historického povedomia jednotlivca či skupiny“⁶⁵ (Hlôšková, 2008), v ktorej sa „minulosť ... interpretuje prostredníctvom aktuálnej skúsenosti rozprávača“⁶⁶(Hlôšková, 2008).

Keďže *oral history* používam vo svojej práci ako hlavnú metódu výskumu, je nutné brať do úvahy viaceré faktory, negatívnych či pozitívnych. Ako obrovské pozitívom možno označiť už len fakt, že táto metóda je

⁶³ BENEŠ, 1996 : 9

⁶⁴ BEŇUŠKOVÁ, 1996 : 15

⁶⁵ HLÔŠKOVÁ, 2008 : 21

⁶⁶Tamže, s. 21

významným prínosom hlavne vtedy, keď neexistujú iné pramene k rekonštrukcii danej udalosti (samozrejme, pokiaľ je informátor nažive), no i k získaniu „vnútorného obrazu“ dynamiky tej – ktorej spoločnosti / komunity. Naproti tomu, veľké negatívum je subjektivita – či už u informátora ako interpreta udalostí alebo u výskumníka ako interpreta samotného informátora. Keďže sa subjektívna interpretácia týka udalostí z dávnej či nedávnej minulosti, nositeľ (informátor) prešiel istým časom a mentálnym vývojom od času udalosti do času podania čo evidentne poznačí túto jeho interpretáciu. Jedná sa hlavne o „konštruovanie minulosti cez prizmu dnešných skúseností“⁶⁷(Beňušková, 1996). Tým pádom je otázne, či je táto metóda vôbec vedecká. Osobitnou „kapitolou“ kritik je fakt, že ústne výpovede sú neoveriteľné.⁶⁸

Nemenej významný je i osobný prínos výskumníka – v drvivej väčšine je to on, ktorý evokuje rozprávačskú situáciu. V závislosti od jeho vzťahu k narátorovi možno vyvodit' pozitíva, ako otvorenosť rozprávača či reguláciu toku rozprávania, no takisto treba vziať do úvahy, že i výskumník môže sledovať isté ciele a tým nenásilne podmieňovať výpoveď informátora.⁶⁹

2.1 Terminológia ku kapitole Charakteristika spoločensko – historických okolností do r.1968 a Spoločensko - historické dianie v Československu v r.1968

V rámci kapitol „Charakteristika spoločensko – historických okolností do r.1968“ a „Spoločensko – historické dianie v Československu v r.1968“ používam istú terminológiu a skratky, ktoré by som chcela v tejto kapitole vysvetliť prostredníctvom nasledujúceho „slovníčka“.

Pražská jar - Pražskou jarou sa označuje „obdobie od januára 1968, kedy sa ústredným tajomníkom KSČ stal Alexander Dubček po 21.august 1968, kedy na

⁶⁷ BEŇUŠKOVÁ, 1996 : 16

⁶⁸ Tamže, s. 15 - 16

⁶⁹ HLÔŠKOVÁ, 2008 : 20

územie Československa vtrhli vojská Varšavskej zmluvy“⁷⁰. Týmto vpádom sa skončilo obdobie zmien v československej spoločnosti v snahe dať socializmu „ľudskú tvár“.

Buržoázny nacionalizmus – terminus technicus prevzatý z terminológie 50-tych rokov. Jeho pôvod je spojený s bojom proti nemu z čias roztržky medzi ZSSR a Juhosláviou v 1948, hlavne v obavách ZSSR, že by iné štáty nasledovali príklad Juhoslávie a vzopreli sa vôli a vplyvu Sovietov. Je to teda ideologický termín bez ktorého sa však v historiografii nedá obísť.⁷¹

Varšavská zmluva – kolektívne obranné spojenie socialistických štátov zo dňa 14.mája 1955 vo Varšave ako reakcia na vytvorenie vojenského paktu NATO. Pôvodnými členskými štátmi boli : Albánsko, Bulharsko, Československo, Maďarsko, NDR, Poľsko, Rumunsko a Sovietsky zväz.⁷²

Federácia – f. je usporiadanie štátu, na základe ktorého sú rozdelené funkcie medzi centrálné (spoločné, federatívne) orgány a vlastné orgány členov (štátov) federácie. Hoci sú centrálné orgány nadradené orgánom jednotlivých štátov, vykonávajú iba tie funkcie, ktoré im boli priradené nižšími orgánmi po vzájomnej dohode.⁷³

Konfederácia – „zväz zvrchovaných štátov, ktoré sa na základe dobrovoľnej zmluvy spojili za istým cieľom. V porovnaní s federáciou ide o voľnejší typ zväzku. Konfederatívne orgány nie sú nadriadené zákonodarným a výkonným orgánom jednotlivých členských štátov.“⁷⁴ (Tóth, 1992)

Vysvetlivky – skratky:

KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KS	Komunistická strana
ÚV	Ústredný výbor

⁷⁰ SVATUŠKA : <http://www.ucm.sk/revue/2003/1/svatuska.pdf>

⁷¹ RYCHLÍK, 1998 : 146 - 147

⁷² ORGANISACE VARŠAVSKÉ SMLOUVY, 1985 : 5 - 9

⁷³ TÓTH, 1992 : 25

⁷⁴ TÓTH, 1992 : 35

SNP	Slovenské národné povstanie
DS	Demokratická strana
NF	Národný front
JRD	Jednotné roľnícke družstvá
ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík
KSSZ	Komunistická strana Sovietskeho zväzu
MSRS	Maďarská socialistická robotnícka strana
PZRS	Poľská zjednotená robotnícka strana
BKS	Bulharská komunistická strana
SED	Jednotná socialistická strana Nemecka

3 Prehľad záujmu o danú problematiku

Ako som už v predchádzajúcej kapitole spomínala, hoci sa pojmu *oral history* venuje primerané množstvo pozornosti v teoretickej rovine a od prelomu osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20.storočia zažíva v bývalých postkomunistických krajinách vzostup záujmu viacerých vedných disciplín, na Slovensku tento vzostup nie je rozhodne taký intenzívny ako v okolitých krajinách, keďže tu prakticky neexistujú výskumné tímy, ktoré by sa v praxi zaoberali prevažne alebo výlučne metódou *oral history*.⁷⁵ No opäť, aj v našom prostredí stihli vzniknúť, zrealizovať sa a zverejniť medzinárodné projekty ako *Pamäť žien* s podtitulom *Hľadanie identity žien z bývalých socialistických krajín* (na našom území bola koordinátorka výskumného tímu Zuzana Kiczková, v rámci tohto projektu bola vydaná kniha *Pamäť žien – O skúsenosti sebautvárania v biografických rozhovoroch*) či *Prežili holokaust* (kniha, ktorú zostavil P. Salner na základe materiálov z kolektívneho výskumu týkajúceho sa osudov práve slovenských židov vydalo v r.1997 nakladateľstvo VEDA pod názvom *Prežili holokaust*). Ako jedna z prvých slovenských štúdií zaoberajúca sa spomienkovým rozprávaním o historických udalostiach, vyšla už v r.1971 publikácia *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*, ktorú napísal Ján Michálek a ako jej užší problém stanovuje práve spomienkové rozprávanie o prvej a druhej svetovej vojne.⁷⁶ Z posledných rokov bola významnou medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia skúmajúca zlomové udalosti dejín 20.storočia z perspektívy ľudí zatahnutých do víru udalostí bez či svojím vlastným pričinením, *Malé dejiny veľkých udalostí*. Zborník toho istého názvu zostavila Zuzana Profantová, vyšiel v roku 2005 v dvoch častiach.⁷⁷

Čo sa týka spomienkového rozprávania či využitia metódy *oral history* v rámci výskumu *dejín každodennej kultúry* alebo *životných príbehov*, dianie roku 1968 či konkrétne okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy

⁷⁵ HLÔŠKOVÁ, 2008 : 22

⁷⁶ MICHÁLEK, 1971 : 10

⁷⁷ PROFANTOVÁ, 2005 : 7

takto vedecky zdokumentovaná z hľadiska etnológie, sociológie či historiografie nie je. Ako som už v úvode spomínala, v roku 2005 začal denník SME kampaň v rámci ktorej vyzval svojich čitateľov aby do redakcie posielali listy so svojimi spomienkami na 21.august. Výsledky tejto kampane, už zmienené listy boli následne zverejnené na novinových a dnes sú sprístupnené na webových stránkach tohto denníka, no tým sa tento projekt viac - menej skončil.

Tejto problematike sa na našom území venuje aj Ústav pamäti národa. Z jeho internetových stránok však vyplýva, že sa (doposiaľ) orientujú len na dokumentáciu oficiálnu, t.j. zverejnené dokumenty sú akurát rôzne rozkazy ministrov vnútra, správy o situácií na rôznych miestach územia Slovenska, uznesenia ZSSR, zápisnice či zhodnotenia situácie „zaprotokolované“ Štátnou bezpečnosťou.⁷⁸ Samozrejme, existujú aj iné internetové stránky ohľadom Augusta '68, no ako som už spomínala, ich pramene a materiály sú až na výnimky dokumenty (polo)oficiálne.

⁷⁸ Viď internetové stránky Ústavu pamäti národa

4 Analýza terénneho výskumu

V rámci analýzy výsledkov terénneho výskumu som si formulovala niekoľko približných okruhov, skrz ktoré budem pristupovať k mnou nahromadenému materiálu a prakticky ho triediť. Ako som už v XXX kapitole spomínala, rozprávanie informátorov som usmerňovala podľa troch časových prúdov :

- I. Spomienky na prvý okamih uvedomenia si okupácie a nasledujúce dianie / momenty
- II. Situácia v nasledujúcich dňoch, mesiacoch
- III. Situácia pred augustom

Do svojej analýzy zahrňam ešte štvrtý okruh rozprávania, tzv. Ostatné. Táto podkapitola zahŕňa niektoré moje závery, ktoré do prvých troch okruhov nevsúvam. Dodávam však, že na nasledujúcich stránkach je pomerne malá čiastka, takzvaný „výťah“ z môjho terénneho výskumu.⁷⁹

4.1 Spomienky na prvý okamih uvedomenia si okupácie a nasledujúce dianie

„Dňa 23.augusta, okolo 23.hodiny večer, prekročili vojská Sovietskeho zväzu, Poľskej ľudovej republiky, Nemeckej demokratickej republiky, Maďarskej ľudovej republiky a Bulharskej ľudovej republiky štátne hranice Československej socialistickej republiky. Stalo sa tak bez vedomia prezidenta republiky, predsedu Národného zhromaždenia, predsedu vlády a prvého tajomníka ÚV KSČ a týchto orgánov. ... Predsedníctvo ÚV KSČ vyzýva všetkých občanov republiky, aby zachovali pokoj a nekládli vstupujúcim

⁷⁹ Zvyšok rozhovorov a celkový fonetický prepis výpovedí informátorov je na priloženom CD - Prílohy

vojskám odpor.“⁸⁰ (Benčík, Domaňský, Hájek, Kural, Mencl, 1999)znelo v rádiových prijímačoch občanov ČSSR pred druhou hodinou ráno 21.augusta.⁸¹ Výpovede mojich informátorov ohľadom ich prvého stretu s faktom, že ČSSR je okupovaná sa však prirodzene rôznia a tým pádom ich môžem rozdeliť do viacerých „kategórií“:

- Výpovede tých, ktorí sa o okupácii dozvedeli sami, na vlastné oči

„Ja som zasa bývala na Patronke a tam vlasne ide tá hlavná trať smer na Prahu a že vlasne ten ruch, stále tých ťaškých, už ftedi ťahali aj vlaki. A tak zme vibehli na ulicu, v noci! V noci, mi vlastne sme zachiťili ešte noc.“ (Z. W., 1942, Bratislava)

- Výpovede tých, ktorí sa to dozvedeli ešte pred svitaním, avšak pôvodne od niekoho iného, známeho či priateľa, rodiny :

„Mi sme bidleli na Patronce a bili dve hodini v noci kdiš nam zvoňil telefon a říká : dī se podívat ven a uvidíš tam něco strašního.“ (I. S., 1931, Bratislava)

„ ...moja manželka mala prjaťelku, ktorá robila v telegrafe... v telekomunikačných službách, a okolo dvanástej, pól jednej nám telefonovala. Jakože nás obsadzujú. A teda to už oňi ved’eli, po linkách, že šeckých peť armád. ... Tak ešte o tej polnoci ně, ale už na ráno už to hrkotalo, došli.“ (J. Š., 1928, Nitra)

- Výpovede tých, ktorí sa o tom dozvedeli až ráno z rádia :

„No z rádia. Ja običajne rádio púšťam hñed’ ráno. V noci išli a za chvíľu tu boli, za tri hodini. Ked’ zme sa zobud’uli, uš tu boli, Rusi tu boli.“ (J. B., 1927, Nitra)

⁸⁰ BENČÍK - DOMAŇSKÝ - HÁJEK - KURAL - MENCL, 1999 : 168 - 169

⁸¹ Tamže, s.169

„ ...skoro ráno. ... virábalí sme anténne zosilňovače na televíziu, ftedi bola taká móda, ... Ja som prijamo nastavoval tjezo zarjad'eňja a hñed' ráno prašská televízia hlásila jak tam obsad'ili ruské vojska rozhlas, televíziu.“ (H. X., 1946, Trenčín)

- Výpovede tých, ktorí sa o tom dozvedeli až ráno od niekoho iného, známeho či rodiny :

„A manžel odchádzal do roboti, mal doobednú, hovorí : fstávaj, Rusi sú tu, tanki idú! Tak sme postávali, fšetci boli prekvapení, ñemali sme añi televízor, šla som ho teda kúpiť abi som to potom pozerala.“ (B. X., 1940, Trnava)

- Výpovede tých, ktorí sa to dozvedeli inde ako v mieste bydliska

„No, mña to zast'ihlo tak, že ja som ñebola añi doma, bola som na dovolenke aj s kamarátkou v Juhoslávijí, u jednich známich. ... A prišla k nám ras tá domáca a povedala, že : „diefčatá, mám pre vás radosnú správu“ s otázňikom a mi zme ako misleli, že ako k tomu moru a ona na to, že napadli nás Rusi a teda že nastáva u nás okupácia. Takže potom sme pozerali správi f telke, dávali tje záberi z Prahi, jako sa tam strjeľa, ti tanki a naši občaňja jako na ñich pokrikujú. No a potom sa nam dovolenka musela predĺžiť.“ (C. X., 1950, Trenčín)

„Ráno sme sa jako u nás v kasárňach budiček, a už o piatej nás budili, že napadli nás ruske vojska. A tam boli maďarské, ruské, d'e som bol na Morave, d'e som bol vojak a z novín, čo sme čítali, añi nás nepúšťali na vichádzki, na opušťáky. Len nas držali v kasárňach, mali sme pohotovosti, čakali sme kedi nás zavolajú do zbraňe.“ (L. S., 1948, Nitra)

Vo výpovediach informátorov som sa stretla i s faktom, že niektorí si najprv mysleli, že sa chystá vojna. Ich reakcie sa tým pádom odvíjali od tejto domnienky.

„Višla som von a kričím susedke, ideme k lekárovi a ona hovorí, čo ti šibe, šak je vojna. Hovorím jaká vojna? No choť do mesta... mama nebola akurát doma, bola odcestovaná v Levicjach. A hovorí, utěkaj volačo kupovať lebo obchodi sú už skoro virabované. A ja jak som bola tak som dobehla do obchodu a dostala som akurát sušené cestovini a mama sa smjala potom, šak mi doma zásobi máme.“ (K. S., 1950)

Silným momentom toho dňa pre občana Československa bola prvá vizuálna konfrontácia s realitou – idúcimi tankami či okupantmi vôbec. Na jednej strane obrovská vojenská sila, na strane druhej vojaci – chlapci.

„A na Sihoťi, tam je okruh vojenský, tam mali také stanovisko, vedeli že je tam veliteľstvo, a tak to tam poobsadzovali chlapci, hladní boli. Volakdo im pašťiki dávali, špinaví, gďesi z rolí ich pobrali, odšľikadjal.“ (H. X., 1946, Trenčín)

„Potom, abich vám pravdu řekla, vid' voňi vůbec, to bili mladí kluci, voňi nevjed'eli gde sou. Voňi nevjed'eli nič, až ich, ja nevim jak sej im říkalo, ti nas od řech tankou vodháňeli. Voňi bili tak vikulení, že nevjed'eli, mají střilet, nemají střilet.“ (I. S., 1931, Bratislava)

„A to boli také mlád'encekovja, to boli také d'eti, ktoré boli na tých tankoch, to bolo, aš to človeka zarážalo. To boli nějakí osemnášť, d'evetnášťroční chlapci s tími vistrihanými hlavami a tje loďički, to si pametám ako dňes, oňi majú takú tú zelenú uniformu, takú inú ... na tich tankoch a boli teda viplašeňejší možno vjac ako mi!“ (J. P., 1949, Trnava)

Predsedníctvo ÚV KSČ nabádalo občanov republiky k pokoju a nekladeniu odporu, a hoci ľudia toto vo väčšine prípadov túto aj poslúchli, v prípade odporu – fyzického či verbálneho nastala samozrejme i spätná reakcia, rôznorodá.

„ ...f Brně keť sme vistupili, ... celí ten prjestor pred železničnim nadražim, tam bolo plno vojska a plno civilov a boli tam strašne vihrotené situácie medzi nimi, ako medzi civilmi a vojskom. Tie ruske vojska tam boli, na československich nakladnich autach a tje šoferovali československi vojaci. A ľudja obkľpili ten náklad'ak, gďe som bol poblisku aj ja a nechceli ten náklad'ak pustit' ďalej. No, na ňom navrchu boli sovjetski vojaci, dnu československi šofer ale tam bol ruski veliteľ, a ten ruski veliteľ začal vihráťat tím civilistom, abi ustúpili, abi mu uvolňili cestu, že bude strjel'at'. A uš som si fšimol, že má na korbe krjedou popisane, abi išli ako Rusi domou. No, vjet'e ako to skončilo, ľudja sa nechceli dať pozabíjať, ten náš vojenski vodič, ten bol chudak s toho celí rostrasení, silně to prežíval, mladí chlapec, 20-roční. No a takto to tam bolo na tom nádraži, stále tam boľi slovne potički, fyzicke ňje, ale hrozili.“ (F. X., 1936)

Okamžite vypukli po Československu demonštrácie proti okupantom a politike Varšavského paktu, reálne i vyprovokované.⁸² Už len v prvých dňoch padli desiatky obetí a stovky ľudí bolo zranených. To sa nevyhlo ani Slovensku, avšak ako som zistila počas môjho výskumu, týkalo sa to len Bratislavy.⁸³ Na zostatku územia Slovenska väčšie nepokoje neboli.

„Ted' kolem mňe lid'i a uš tam bili tanki a, no lid'i. No a tam před universitou, tam zastřelili to d'efčátko, ja nevim jak sevona menovala uš. A ješťe jednoho zastřelili. Visokej Dúm Pravdi, proti je úska ulice a tam na rohu zastřelili, údajně ňákeho námořníka. Mladého, fšecho to bilo mladé.“ (I. S., 1931, Bratislava)

„Za pár dní utichli tje emócie a rózne náladi, ktoré boli proti. Ono možno povedať, oňi sa sťjahli z mesta. Oňi v mest'e potom ňeboli, vojská. To len pár dní, ťažko si dňeska spomenjem či tri, štiri dňi, tížd'en alebo d'esať dní... neňi podstatné. Ale sa sťáhli, pretože vid'eli žádni boj tuto né, no. Rusi, ktorí boli

⁸² Tamže, s.104

⁸³ ... keďže Bratislava bola pojímaná ako intelektuálne centrum (vrátane Prahy a Brna)

*v Bratislave tam robili, každý šuchot sa im zdal kontrarevoluční. Tuto nebolo.“
(Š. J., 1928, Nitra)*

Keďže 21. august bol však obyčajný pracovný deň, ľudia museli tým pádom odložiť zvedavosť či paniku bokom a „fungovať“ ako sa od nich vyžadovalo.

„A toho 21. ráno, asi o pjatej, volal jej brat, že nás obsadili Rusi, sme sa zľakli a ona ma zobudila, že je vojna. Tak to neprijemní veľmi zažitok, tak sme sa poobljekali, ona šla do svojej práce, ja svojej.“ (J. P., 1949, Trnava)

4.2 Situácia v nasledujúcich dňoch, mesiacoch

Už som spomínala prvý dojem občanov ČSSR z vojakov – okupantov. Keďže politici a médiá vyzývali ľudí k pasívnej rezistencii, jedným zo spôsobov takéhoto „tichého“ odporu bola i výzva napísaná na jednej pražskej ulici : „Nezkřivte jim ani vlas, nepodejte ani kapku vody!“ (Macek, 1990)⁸⁴ Vo výpovediach mojich respondentov som však na žiadnu takúto výpoveď či len zmienku nenarazila. Skôr som sa stretávala s opačným postojom.

„Mi sme im kupovali pol chleba a hentej klobási za tri koruni. Meter jej určite bol, to bola taka ťeňučká klobása, hnusná lacná. A oňi nam za to dali fľašu vodki. Ale ňje ňejakej samohonki, normálnu, regulérnu, Stolíčnú alebo Moskovskú, toho mali tam f tich tankoch habaďej.“ (G. X., 1941, Trenčín)

„...že či ved'ja, že im visvetlovali či ved'ja gďe sú. Aj im jedlo trebárs podávali, oňi mali len tje chlebi...“ „... oňi boli chudáci...“ (J. W., 1932, Z. W., 1942, Bratislava)

⁸⁴ MACEK, 1990 : 294

Spomenuté nápisy na stenách však boli samozrejmosťou. K takýmto „bežárstvám“ možno prirátať i výpovede mojich informátorov mätení okupantov na ceste či na stanoviskách.

„Roztrški nebili, na Patrónce ne. Jenom sme jim nadávali. A bilo tam napsaní velikím Ivane, bješ domú, čeká ťe Nataša!“ (I. S., 1931, Bratislava)

„Tam, gďe je teras športova hala, tam bol takí velkí plac, ňeviužití, tam mali akísi veliteľskí štáb, visjelački. To oploťeňje tam bolo, ktosi tam na ten plot dal takí velkí transparent „Cirkus Moskva“, lebo tam bývali cirkusi na tom placi. No ale inak moc ňeviskakovali ľudja.“ (H. X., 1946, Trenčín)

„No a meňili znački dopravné, abi ich che, oné, pomílili.“ (Š. J., 1928, Nitra)

Vo výpovedi jedného informátora – v tej dobe vojaka slúžiaceho na moravskom území som sa však stretla s prípadom odplaty za “kolaborovanie” s okupantmi.

„ ...vínko sme popíjali vo vinárni a už sme fšimali si čo sme poznali tak dieučence, mladé tam, že už vidíme, že nemali pekné dlhé vlasi, blond'avé, boli dohola vistrihané. Ďedina, prakticki ľudja, chlapci z mesta ich vistrihaľi pretože s vojakmi sa ťahaľi, maľi tam stiki s vojakmi... tak takích päť dieučejec bolo tak na vístrahu f tom Mikulove čo choďil'i dohola vistrihané, nakoľko maľi s vojakmi techtle – mechtle.“ (L. S., 1948, Nitra)

Roku 1970 nastali masívne čistky v KSČ. Previerky postupne prenikli i do ďalších pracovných okruhov – do školstva, vedy, kultúry i do ďalších sfér a v neposlednom rade i do väčšiny štátnych podnikov. Je však štatisticky dokázané, že na Slovensku (narozdiel od českých zemí) mal priebeh čistiek

miernejší charakter. ⁸⁵ Previerkou bola odpoveď – stanovisko dotazovaného na okupáciu územia ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy. ⁸⁶

„Bez vŕeckého zvolal komisiju, kím som tam sed’el a preverovali ma. Źádna otázka nebola, nič sa ma ňepítali. Ten, čo písal na stroji, bol chrptom k rjad’iteľovi a rjad’iteľ diktoval. Diktoval mu takí kus mojej vípovedi, takzvanej aj s tím, že mám kladní, ňepovedal že súhlasím s oním, ale že mám kladní vzťah k tomu, čo sa stalo. A ten, čo písal hovorí „Súdruh rjad’iteľ!“ „Píšte! A má také a hentaké...“ „Súdruh rjad’iteľ!“ „Píšte!“ ale tri razi ho takto... dokončili, podpísali, som odišjel. Źáadne otáski, Źáadne odpoved’e. Ja som mal lepší kádroví posudok, prevjerkovi jako, ja ňevím, Smrkofskí alebo či ktorí, do sa angažovali. Nič som ňemusel, ja som tam len sed’el. Ten direktor diktoval, ten písal, aj keď sa mu to ňechcelo písať a bolo po prevjerke. Takže takto som skočil a išjel som na ten závod, robil som tam vedúceho ekonóma jeden a pól roka tuto v Ňitre.“ (Š. J., 1928, Nitra)

„No ja som tak ináč tomu takto až prjámno vihíbal, vihíbavo, no ale zrejme došli, že, no, museli to brániť. Zataktizúval som. Bolo to úsne, protokol si urobeli. Možno to bývalo i tou funkciou, kebi som bol čosi iné, bolo bi to zložit’ejšie.“ (J. B., 1927, Nitra)

Samozrejme, výpovede informátorov sa líšili – nie každý prešiel previerkou takto ľahko, poprípade u niektorých ani previerka nebola nutná, z práce museli odísť tak či tak.

„Keď boli prevjerki, ja som bol ako za Dubčeka a boli prevjerki potom a ja som dostal písomné pokarhaňje z Ministerstva školstva, za to že som bol, že som si

⁸⁵ RYCHLÍK, 1998 : 281

⁸⁶ Pomerne veľa respondentov mi na túto otázku odpovedalo vyhýbavo „...a ja som odpovedal normálne, čo ja sa. Tak to ňejako prešlo. A ja som ďalej bačúval, ňezhodi som ňemal a tak.“ (J. B., 1927, Nitra), čo si dovoľujem pokladať za prípadný pocit viny či hanby z prezradenia pravdivej odpovede.

hubu púšťal. Písomné pokarhaňje... dvaja boli zo školi vilúčení, dvaja dostali písomne pokarhaňje. No ale to sme prežili, šlo sa ďalej.“ (A. X., 1929, Trnava)

„No, sin vodešiel do Avstrálie po auguste, pred nemohl. No, určite né. Mij manžel zastával funkci ředitele takže neeksistuje. A tím pádem mi sme fšichňi vipadli z místa, fšichňi do jednoho.“ (I. S., 1931, Bratislava)

4.3 Situácia pred augustom

Obdobie do augusta 1968, označované ako Pražská jar sa nieslo v znamení reforiem ÚV KSC. Už len zrušenie cenzúry a následné, doslova zavalenie informáciami v ľuďoch nutne evokovalo pocit toho, že sa niečo deje. V tomto bode sa už výpovede líšia, takže tým pádom som sa stretla ako so spokojnosťou a nadšením z niečoho „nového“...

„Tak pametám si na tú ftedajšiu vládu. Hájek, Čestmír Císař, Ota Šík bol ekonóm, to bol tiež takí príjemní člověk. Maľi sme viňikajúci vládu, bol to socializmus s ľuckou tvárou, naozaj to boli ľudja takí milí. Hoci boli ďaleko v Prahe, poznali sme ich, prihovárati sa nám. Pametám si ich, odftedi ňebola taká vláda.“ (B. X., 1940, Trnava)

„Tenkrát bila Savojka, tenkrát bilo Korzo a to já sem už mňela dost velké d'eti. Prostě chodili sme tam a tam se debatovalo, no úplně veřejně. Aňi dneska se tak neví debatovat, dneska se spíš mluví vo drogách jak vo něčem jiném.“ (I. S., 1931, Bratislava)

... ako i so skepticizmom, až pesimizmom. Nedá sa však zovšeobecniť podľa nejakého kritéria, ktorí ľudia takto zmýšľali, jednoducho zmýšľali inak.

„Naľe šak, šak tam bolo kopu ľud'i, tam chodili do školi i oni tu na stáze, tak prečo bi sme maľi jako Rusi, slovanskí národ, prečo bi sme to maľi poňimat'

inak. Nemci sú nám cudzí, iná mentalita, ako Slovaňja sme patrili k sebe. Tak zato som to ja nie tak žral ako čo Dubček urobil, jako že to bolo treba, to nemôžem povedať. To bola nejaká vlna. Ako, mi bi sme boli oslobodení, Maďari za nami, Nemci, východní Nemci a čo. Ako mi bi sme bivali ako nejaká enkláva či čo? Tak, socializmus s ľuckou tvárou, akí bi bival. To sa malo vivíjať potroške, trošku taktickejše.“ (J. B., 1927, Nitra)

No tak samozrejme, to tu bola veľká eufória ale ja osobne som s toho cítil obavi. Lebo to, čo sa tu džalo, a vobec celí ten systém a režim najvjac kritizovali Pražáci. Pražáci tí hrali akosi prvé husle f tomto. Oñi mali všeljaké také nápadí čo mne sa zdalo že to je nemožné, že to nám nemože prejsť, že to nam ničdo nedovolí. A tak sa aj stalo. (F. X., 1936, Trenčín)

„Vjeťe čo, keď bud’ete veverička f kljetke, a f tom kolečku jak to takto behá, tak tješ ňebud’ete vñímať jak je dobre ostatním veveričkam čo žiju hore. Takže take, bolo to jednoducho take. Vizeralo to ňekoňečne, bez jakichkolvek takích...“ (G. X., 1941, Trenčín)

4.4 Ostatné

Do tejto podkapitoly zahŕňam ešte dva závery, ku ktorým som sa dopracovala počas terénnych výskumov a ktoré som ešte nespomenula. Sú to :

- Rozdielne pohľady na Alexandra Dubčeka ako vedúceho predstaviteľa Pražskej jari

„Šak Dubček tam virástol, tam bol vichovaní, v Sovjetskom zveze, na školi, tam mal, Lomonosov. A nakoňjec sa ňeved’el dohodnúť? Aparátñik, a on sa ňeved’el dohodnúť s Rusmi, kolki tam vištudúvali a ňeboli nadšení, že tu tí Rusi došli.“ (J. B., 1927, Nitra)

„Jáj, to gdiž už bil jako Dupček? No ohromní, no ohromní. ... Jo, to bil chlap! Na rozkájeňi a každému bi se kousek dal. Hodnej, milej, no.“ (I. S., 1931, Bratislava)

- Celkový pocit v spoločnosti počas okupácie i v období po nej, čiže sklamanie, šok, hnev, strach, beznádej, jedným slovom – nešťastie

„No, ja som bol veľice nahňevaní, l'ebo nakoľko že ruskí... nebolo to také... no, ja som sa politicki neangažoval, komunista som nebol a bol som nahňevaní na cel'i režim, náš RVHP nakoľko to sa ňepatrí slušných ľuďi v noci napadnúť. Ráno sa zobud'íme, aj vojaci aj civilisti, normálni ľuďja našej republ'iki a do strachu, prakticki sme boli fšeci v ňeistote, bál'i sme sa, že skutočne s toho vznikne svetoví konflikt.“ (L. S., 1948)

„ ...fvedi rozhlas, ftedi ešte nebol obsadení, vizivali tam ľuďi abi sa ňejako ňefspjerali tomu, abi nerobili ňejaké rostršky, akože je to beznádejné. Jednoducho tí Rusi prišli f takej prevahe a f takej presile, že tam nebola šanca robiť ňejakého hrd'inu alebo čo.“ (J. P., 1949, Trnava)

5 Záver

Vojenská invázia v roku 1968 do Československa bola najväčšou ozbrojenou akciou v Európe od konca druhej svetovej vojny. Na naše územie neoprávnene vstúpili vojská Sovietskeho zväzu, Bulharska, Maďarska, východného Nemecka (len veliteľsko – spravodajský oddiel) a Poľska, len v prvom slede 27 divízií s 300-tisíc vojakmi, tisíckou lietadiel, štyritisíc delami a vyše šesťtisíc tankami.⁸⁷ Týmto aktom porušili zmluvne strany hneď prvý článok Varšavského paktu, v ktorom sa zaväzujú zdržovať použitia sily v rámci medzinárodných vzťahov alebo čo i len hrozby jej použitia.⁸⁸

V úvode mojej práce som si vytýčila cieľ – získať živý obraz o subjektívnom prežívaní okamihu okupácie ako aj o období pred či po, zameraný zatiaľ na štyri krajské mestá západného Slovenska. Výpovede informátorov sa rôznia, no v niektorých bodoch by sa mohli eventuálne viac – menej zovšeobecniť. Tým pádom môžem tvrdiť, že okupácia vojskami varšavskej zmluvy, akcia vychádzajúca z podnetu a následného rozkazu Sovietskeho zväzu bola vskutku neočakávaná, bol to okamžitý šok a samozrejmi bol ďalší nástup negatívnych emócií, prípadne skepticizmu. Moji informátori sa zhodujú aj v pohľade na vojakov ako zmätených chlapcov, ako stádo poslušné rozkazu, aj ako objekt ľútosťi.

Dá sa taktiež povedať, že dramatický priebeh mal vpád hlavne (ale aj len) v intelektuálnych centrách Československa – v Prahe, Brne, Bratislave. Na zvyšku mnou mapovaného územia Slovenska sa ľudia o bojoch či prelievaní krvi nezmieňovali. Hoci bol Alexander Dubček ako politik v rámci vývoja československého štátu človek nepochybne významný, postoje občanov k nemu sa však od seba zásadne líšia. Takisto sa ostatne líšia i postoje k situácií, ktorá nielen vďaka nemu v Československu nastala ešte pred augustom.

Bolo predpokladateľné, že v rámci pasívnej rezistencie sa situácia čoskoro ukludnila a veci sa vrátili späť do „normálu“, avšak so zmenami vo

⁸⁷ Bystrický, 182 – 183s

⁸⁸ ORGANISACE VAŘŠAVSKÉ SMLOUVY, 1985 : 10

vedení strany to znamenalo návrat k predjanuárovým pomerom. Súčasťou toho boli aj masívne čistky a previerky, ktoré sa však (ako som sa dozvedela počas výskumu) netýkali každého, zvlášť nie obyčajných robotníkov či rádových pracovníkov firmy alebo závodu.

Subjektívne ľudské výpovede sú plné rozporov a kontradikcií, keďže na minulosť sa pozeráme s ohľadom na naše dnešné skúsenosti. Rozprávanie informátorov, *oral history*, nie je overiteľné, tým pádom je na každom zo zainteresovaných, či ich bude brať ako relevantné a prínosné, alebo ich nebude ani len brať do úvahy. Keďže ja osobne uznávam a obľubujem spomienkové rozprávanie ako metódu výskumu dejín a kultúry, bola pre mňa práca na „malých dejinách veľkej udalosti“ neskutočne podnetná. Podotýkam avšak, že analyzované výpovede sú len čiastkou mnou vyskúmaného materiálu a ten len minimom oproti možným, ešte získateľným informáciám.

Zoznam informátorov

1. A. X. (muž), 1929, Trnava, učiteľ na strednej škole
2. B. X. (žena), 1940, Trnava (pôvodne Modranka), učiteľka na základnej škole
3. C. X. (žena), 1950, Trenčín, študentka na zdravotnej škole
4. D. X. (žena), 1935, Trenčín, robotníčka – pradiarka v Merine Trenčín
5. E. X. (žena), 1939, Trenčín (pôvodne Trenčianska Turná), zdravotná sestra
6. F. X. (muž), 1936, Trenčín, pracovník v Konštrukta Trenčín
7. G. X. (muž), 1941, Trenčín, robotník v elektrovýrobe
8. H. X. (muž), 1946, Trenčín, robotník v elektrovýrobe
9. I. S. (žena), 1931, Bratislava (pôvodne Praha), zamestnankyňa v Inchebe Bratislava – oddelenie zahraničného obchodu
10. J. B. (muž), 1927, Nitra (pôvodne Lapášske Ďarmoty), tajomník fakulty na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre
11. J. P. (žena), 1949, Trnava (pôvodne Spišská Teplica), konštruktérka v Stavoprojekt Bratislava
12. J. Š. (muž), 1928, Nitra (pôvodne Komjatice), pracovník Hydromeliorácií Nitra
13. J. W. (muž), 1932, Bratislava, nezistené
14. J. X. (muž), 1934, Trenčín, robotník – skladník v Merina Trenčín
15. K. S. (žena), 1950, Bratislava (pôvodne Pukanec), študentka
16. L. S. (muž), 1948, Nitra – Chrenová, vojak základnej služby
17. L. X. (muž), 1953, Bratislava, žiak – učeň
18. P. M. (muž), 1934, Bratislava, zamestnanec vo Výskumnom ústave inžinierskych stavieb
19. Z. W. (žena), 1942, Bratislava, zamestnankyňa vojenského podniku

Zoznam použitej literatúry

Benčík, Antonín – Domaňský, Jozef – Hájek, Jiří – Kural, Václav – Mencl, Vojtěch : Osem mesiacov Pražskej jari. Martin, Osveta 1999, 304 s.

Beneš, Bohuslav : Oral history a lidová tradice. In : Etnologické rozpravy 1 / 96. Bratislava, Ústav etnológie SAV 1996, 98 s.

Beňušková, Zuzana : Náčrt využitia metódy oral history v spoločenskovedných disciplínach. In : Etnologické rozpravy 1 / 96. Bratislava, Ústav etnológie SAV 1996, 98 s.

Bitušíková, Alexandra, PhDr., CSc. : Urbánna antropológia. Východiská a perspektívy. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied 2003, 96 s.

Bystrický, Valerián : Rok 1968 na Slovensku a v Československu. Bratislava, Prodama 2008, 308 s.

Čaplovič, Dušan – Čičaj, Viliam – Kováč, Dušan – Lipták, Ľubomír – Lukačka, Ján : Dejiny Slovenska. Bratislava, Academic Electronic Press 2000, 310 s.

Hlôšková, Hana : Individuálna a kolektívna historická pamäť (Vybrané folkloristické aspekty). Bratislava, Univerzita Komenského 2008, 116 s.

Kováč, Dušan : Dejiny Slovenska. Praha, Lidové noviny, 2000, 401 s.

Kurlansky, Mark : 1968 – Rok, ktorý otriasol svetom. Bratislava, Slovart 2006, 471 s.

Macek, Jozef a kol.: Sedm pražských dnů : 21.-27.srpen 1968.Dokumentace. Praha, Academia 1990, 406 s.

Michálek, Ján : Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou. Bratislava, SAV 1971, 214 s.

Pacner, Karel : Osudové okamžiky Československa. Praha, Themis 1997, 719 s.

Profantová, Zuzana : Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948 : I. diel. Bratislava, Ústav etnológie SAV 2005, 283 s.

Rychlík, Ján : Češi a Slováci ve 20.století : Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945. Bratislava, Academic Electronic Press 1997, 360 s.

Rychlík, Ján : Češi a Slováci ve 20.století : Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992. Bratislava, Academic Electronic Press 1998, 554 s.

Súle, Peter : Encyklopédia miest a obcí Slovenska. Lučenec, PS – LINE 2005, 960 s.

Svatuška, Martin : Vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi v období ich spoločnej štátnosti. In : Slovenská politologická revue (INTERNET)

Tóth, Rastislav : Slovník politologických termínov. Bratislava, Metodické centrum 1992, 76 s.

Dokumenty a materiály 1955 – 1985 : Organisaace Varšavské smlouvy. Praha, Naše vojsko 1985, 419 s.

Internetové odkazy

Růžička, Daniel : Text manifestu 2000 slov. In :
<http://www.totalita.cz/texty/2000slovt.php>, 14. 3. 2011

Svatuška, Martin : Vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi v období ich spoločnej štátnosti. In : <http://www.ucm.sk/revue/2003/1/svatuska.pdf>, 12. 3. 2011